

KOMMENTAR

MED RYGGEN MOT FRAMTIDEN – DEN KATOLSKE KIRKE UNDER PAVE BENEDIKT XVI

Ola Tjørhom, ola.tjorhom@uia.no

DEN KATOLSKE KIRKE preges for tiden av dyp krise. På mange hold er medlemsflukten massiv og tilliten til det kirkelige lederskapet minimal. Dette skyldes primært en lang rekke overgrepssaker. Men andre faktorer spiller også en sentral rolle her – som gjeninnføring av utdaterte gudstjenesteformer, marginalisering av Det andre Vatikanekonsil og et økende tradisjonalistisk hegemoni. Nåværende pave oppleves dessuten som stadig mer splittende.¹

Dette er imidlertid vår hjemlige opinion stort sett lykkelig uvitende om. Uvitetheten skyldes dels at dagens norske katolisisme har et sterkt konservativt preg og skyr kritisk tenkning. Men våre medier må også ta en stor del av ansvaret. Ofte kan det virke som om Den katolske kirke har blitt tildelt frikort som et slags nostalgisk raritetskabinett. Og meldinger fra Vatikanets propagandamaskineri kolporterer flittig, uten kritikk.

Et utslag av kritikkvakuumet dukker opp i det grumsete kjølvannet etter 22. juli. Anders Behring Breivik har slått fast at han sympatiserer med katolisismen. Og han siterer en katolsk bloggerprest, Dwight Longenecker, som sprer rødglødende forakt for moderniteten og alt dens vesen. Samme aktør var i hvert fall tidligere en av favorittene på kapellan Oddvar Mois «katolske blogg». Mens pressen har vendt på hver stein for å kartlegge Breiviks motiver, synes ingen å ha tatt opp dette forholdet. Siden affinitet til katolisismen er et utbredt fenomen på høyreekstremt hold, blir denne tausheten påfallende.²

Den katolske kirke er verdens suverent største religiøse organisasjon, med drøyt 1,2 milliarder medlemmer. Den bør derfor oppta alle, uavhengig av ståsted. Hvis denne institusjonen er på gal kurs, er det en utfordring for hele samfunnsfellesskapet. På hjemlig plan er det dessuten en viktig oppgave å bedrive balansert religionskritikk. Mens muslimsk antimodernitet stadig angripes, blir den katolske versjon av arten gjerne ignorert.

Som katolikk finner jeg selvsagt mye verdifullt innenfor den katolske tradisjonen. Men i dag trues det gode av bakstreveri og sekterisme. Og da interne kritiske røster blir raskt og effektivt marginalisert, finnes det et stort behov for korrektiver utenfra.

En kirke i krise – overgrepssakene og deres følger

I løpet av det siste tiåret har et stort antall tragiske seksuelle overgrep blitt avdekket innenfor Den katolske kirke. Overgrepene er i hovedsak utført av prester. Disse sakene forverres av at biskoper og det kirkelige lederskapet gang på gang har forsøkt å feie problemene under teppet. Aktive overgripere har kun blitt ekspedert videre til en ny tjeneste, hvor de har fortsatt med forbrytelsene sine. Dette har særlig skjedd i USA og Irland – samt i München, mens nåværende pave var erkebiskop der. Jeg nøyer meg med å nevne ett konkret eksempel, fra Polen: I 2007 begikk den katolske ungdommen Bartek Obloj selvmord, 13 år gammel, og etterlot seg et brev om at han hadde blitt grovt misbrukt av soknets prest. Fr. Stanislaw Kaszowski ble sendt videre til et nytt embete, men rakk å forrette i Barteks begravelse før han dro. Kaszowski er fortsatt virksom som prest.

Benedikt XVI har bedt om unnskyldning for overgrepene, men aldri med sikte på mulig svikt for egen del. Og konkrete tiltak er sjeldne og vage. Så seint som april 2010, avfeide lederen for kardinalkollegiet, Angelo Sodano, anklagene som «sladderhistorier». Ofrene er langt fra tilfreds med kirkens forsøk på å rydde opp. I september 2011 stevnet noen av dem paven inn for Den internasjonale domstolen i Haag, anklaget for forbrytelser mot menneskeheten. Bølgene har også gått høyt i det katolske Irland. På seinsommeren 2011 fastslo statsminister Enda Kenny, som selv er aktiv katolikk, at Vatikanet hadde forsøkt å blokkere arbeidet til den statlige undersøkelseskommissjonen. Han talte i denne forbindelse om «dysfunction and elitism» innenfor kurien. Som svar på denne berettigete protesten, hjemkalte Vatikanet ambassadøren i Dublin. Ny nuntius ble først utnevnt i 2012.

Noe av bakgrunnen for Den katolske kirkes håndtering av overgrepssakene ligger i at verdenskirken også er organisert som en kvasi-stat. Ved den italienske rikssamlingen i 1861 og okkupasjonen av Roma et tiår seinere, ble riktignok «Kirkestaten» redusert til lilleputtnivå. Men særlig Pius XII, pave fra 1939 til 1958, tviholdt på en kirkeforståelse med statsliknende trekk – om enn i mysteriøs innpakning, og med ham selv som eneveldig hersker.³ Kirken har fortsatt et eget rettsapparat og diplomati. Og mens paven er suveren «monark», omtales kardinalene som kirkens «prinser». Samrøret av teologi og politikk har ført til at det katolske bidraget til demokratiske nasjonsbyggingsprosesser lenge var minimalt. Og det skapte rom for en selvtilstrekkelighet som fikk kirken til å frikoble seg fra allmenn rettsbevissthet og samfunns-moral. Dette kommer til syne i den slette responsen på overgrepsskrisen. Siktet var å «rydde opp på egen hånd». Nå vet vi at denne strategien har vært helt feilslått.

Parallelt med at mange av kirkens tjenere ble tatt med buksene nede, fastholdes en beisk kritikk av «verdslig» etikk. Mye av det siste hundreårets katolske morallære preges av noe som minner om forakt for folks forsøk på å leve livene sine på rett vis. På tradisjonalistisk hold harseleres det over «politisk korrekthet», selv om dette begrepet favner flere av de beste sidene ved vår kultur. Som motvekt mot «relativisme», forfektes en etikk med nyskolastiske og kasuistiske trekk. Her dreier det seg om en

slags kokebokmetode, hvor komplekse livsspørsmål søkes løst gjennom endimensjonale fasitsvar. Og mens kirkens politiske etikk preges av kontekstualisering, dominerer en kombinasjon av kategoriske direktiver og virkelighetsfjern retorikk i synet på seksualitet, kjønn og familie. Det første pave Benedikt gjorde da han ankom Afrika i 2009, var å innskjerpe forbudet mot kondomer – som ble beskyldt for å øke HIV-problemet. I stedet for «kunstig prevensjon», anbefales beregning av fruktbarhetssykluser – selv om slikt arter seg som nokså komisk i en afrikansk hverdag. Til tross for at disse holdningene forsvares ivrig på konservativt hold, blir de trolig ikke engang omsatt i praksis her. Dermed framstår kirkens morallære som en realitetsfornektende markeringsetikk, som i begrenset grad er i stand til å gi fungerende livshjelp.

Utbredt frustrasjon over overgrepskrisen og den mislykkede håndteringen av denne, samt opplevelse av at kirken mangler aktualitet, har ført til høye medlemstap flere steder. Innenfor de tyskspråklige områdene har ca. 2,5 millioner meldt seg ut siden 1990-tallet, i Tyskland forlot nærmere 200 000 kirken bare i 2010. Gruppen ekskattoliker tilsvarer USAs nest største kirkesamfunn, mens en stadig større del av medlemsmassen her er helt passiv. Til og med i Irland går kun 18 % jevnlig til messe. Når Den katolske kirke likevel opplever en viss økning, skyldes det særlig vekst i Afrika sør for Sahara. Innvandring og konversjoner kompenserer bare unntaksvis for medlemstapet i nord.

Mer katolsk enn paven – den nytradisjonalistiske bølgen

I dag utøver en allianse mellom gammeltradisjonister og nykonservative aktører sterk innflytelse innenfor Den katolske kirke, mens store ungdomsgrupperinger synes å ha overtatt jesuittenes rolle som pavelige støttetropper. Dette har ført til et sammensurium av antikvarisk teologi og reaksjonær politikk. De amerikanske biskopene kjemper fortsatt innbitt mot president Obamas helsereform. Erkebiskopen av Sydney, George Pell, har flere ganger benektet at klimaendringene er menneskeskapte. Og ifølge nåværende pave er «sekularisering» hovedårsaken til de siste årenes finanskriser. Nå kan Benedikt XVI ikke beskyldes for å være liberalistisk nykonservativ. Som tidligere kompetent akademiker, bør han vel heller ikke rubriseres som entydig tradisjonist. Men han har utvilsomt skapt betydelig armslag for den nytradisjonalistiske bølgen som har veltet inn over kirken. Jeg vil i det følgende peke på enkelte sentrale kjennetegn ved denne bølgen.

Massiv motstand mot Det andre Vatikanokonsil (1962–66) er et hovedanliggende her. Etter hundre år med «antimodernistisk» ørkenvandring, tok konsilet initiativ til en hardt tiltrent kirkelig fornyelse. Hvis dette ikke hadde skjedd, er det grunn til å stille spørsmål ved om Den katolske kirke ville ha overlevd som et livskraftig fellesskap. I dag ønsker imidlertid sterke krefter å stille klokka tilbake. Mens en tidligere rettet grov polemikk mot Vaticanum II, satses det nå på å omtolke dets tekster på en måte som innebærer at de ufarliggjøres og marginaliseres. Selv om Benedikt XVI knapt kan sies å være «mot» konsilet, har han levert kraftig skyts til de konsilkritiske

miljøene. På dette hold har pavens etterlysning av en «kontinuitetens hermeneutikk», som tilsier at konsiliære vedtak må leses i lys av tidligere tradisjon, blitt en slager. Denne i og for seg kurante tanken fungerer i praksis på en måte som bidrar til at Vaticanum IIs fornyelsespotensial koker bort i kålen (se Tjørhom 2012).

Et annet sentralt anliggende er kamp mot den «nye messen» fra 1969. Før Det andre Vatikanokonsil kunne katolsk messefeiring være en stusslig affære. Presten sto med ryggen mot menigheten ved et fjernt, røkelsesdekket høyalter og framsa liturgi-ens bønneledd på uhorlig vis – som en markering av at dette primært angikk Gud, mens folket satt i benkene og ba sine bønner med raslende rosenkranser. Slik ble gudstjenestens fellesskapsdimensjon usynlig. I og med konsilet kom en livsviktig fornyelse også i gang på dette feltet, hvor siktet var å gjenreise messefeiringen som fellesskaps handling med nattverden som sentrum. Mange foretrekker likevel den tradisjonelle latinske messen fra 1500-tallet, til tross for at de knapt har opplevd slike messer – og selv om denne ordningen ikke er mer «tradisjonell» enn at kirken hadde feiret gudstjeneste i halvannet århundre før den ble innført.⁴

Blant andre tradisjonalistiske kampsaker kan følgende nevnes: Insistering på hierarkisk «autoritet» hvor sann tro betraktes som predefinert, helst gjennom «ufeilbarlige» pavelige dekretter og uten sjenerende krav om å ha flere tanker i hodet på en gang. I kjølvannet av dette preges den katolske tradisjonismen av aversjon mot «liberal» kritisk tenkning, som avfeies som uttrykk for illojalitet. I stedet fastholdes maksimen *Roma locuta, causa finita* – Rom har talt, saken er avgjort. Et tredje kjennetegn er selvtilstrekkelig isolasjon. Dette er tilfellet i forhold til andre kirkesamfunn. Mens Den katolske kirke på 1970- og 80-tallet var en viktig økumenisk aktør, framstår den i dag som en sterk bremsekloss på dette feltet. Isolasjonismen preger også forholdet til den verden kirken skal tjene. Mellom 1850 og 1950 var Den katolske kirke dominert av massiv, nostalgisk «antimodernisme». Denne sekteriske antimoderniteten har nå fått sin renessanse, selv om den framstår som en minst like håpløs blindvei i dag som for hundre år siden.⁵

Disse holdningene gjenfinnes også i katolske miljøer her til lands. Dette skyldes ikke minst at konservative konvertitter har stor makt. Etter mitt syn har Kjell Arild Pollestad rett når han sier at vår hjemlige lokalkirke har blitt et asyl for reaksjonære lutheranere. Her er konservative aktører som Bernt T. Oftestad samt en del yngre prester trendsetterne. Og det katolske studieprogrammet på Menighetsfakultetet bidrar i altfor liten grad med kritiske korrektiver. Alt i alt er bildet av norske katolikker som intellektuelt bevisste, kulturelt åpne og menneskelig romslige rødvinsskonnenter grundig utdatert.⁶

Benedikt XVI – stort rom for tradisjonisme

Joseph Ratzinger ble valgt til pave i april 2005, 78 år gammel. Han kom fra embetet som prefekt for Troskongregasjonen, tidligere Inkvisisjonen. Her markerte han seg som en sterkt konservativ kirkeleder. Benedikt har nå vært Roms biskop i sju år. Og

selv om pontifikatet hans knapt lar seg sette på en entydig formel, avtegner flere sentrale trekk seg.⁷

Paven står for det første bak beslutningen om at den tradisjonelle messen kan feires på ny. I et skriv fra 2007 åpnet han for at denne ordningen kan anvendes som supplement til gjeldende liturgi. Denne tillatelsen har siden blitt konsolidert og utvidet. Dermed banes det vei for andre innstramninger i forhold til fornyelsen fra Vaticanum II. Dette kommer til uttrykk i de nye oversettelsene av den romerske messebokens rubrikker fra 2011. I flere bispedømmer i USA aner vi allerede konturene av en nedtoning av lekfolkets aktive medvirkning i gudstjenesten. Bruk av leke nattverdmedhjelpere er under press. Det samme er ordningen med jenter som ministranter eller messetjenere. I en kirke som ikke engang gir kvinner adgang til diakontjenesten, vil dette føre til at messefeiringen blir en enda mer maskulin affære. Benedikt har ellers gått i bresjen for å gjeninnføre utdaterte skikker som bruk av pavelig tiara eller krone og røde sko, samt insistering på at nattverdbrodet i hvert fall ved pavelige seremonier skal mottas «på tunga» og ikke i hånden. Slikt fører til ovasjoner på tradisjonalistisk hold.

Tilløpene til sverming for ytre staffasje reflekterer også en annen side ved Benedikts pontifikat, nemlig økt papalisme og sentralisering. Opprinnelig gikk tanken om pavelig «ufeilbarlighet» kun på tilfeller hvor forpliktende lære ble definert på vegne av hele kirken. I det siste har denne idéen gjennomgått en «snikutvidelse», i form av såkalt «creeping infallibility». Vaticanum II la sterk vekt på den biskoppelige kollegialiteten – som tilsier at Roms biskop skal ivareta sitt lederansvar sammen med hele bispekollegiet, som dets fremste medlem – og subsidiaritetsmodellen – som forutsetter at beslutninger bør fattes nærmest mulig det nivået hvor de skal praktiseres. I dag framstår Den katolske kirke på mange felter som mer sentralstyrt enn noensinne. Mens kun 24 av en gruppe på 649 stiftsbiskoper var utnevnt av paven i 1829, har Vatikanet nå i realiteten kontroll over alle bispeutnevnelser. Og disse prosessene blir ofte sluttført på tvers av de troendes votum. Samtidig har en re-italienisering av kurien funnet sted. Ifølge Jürgen Habermas utgjør Den katolske kirkes globalitet dens viktigste kapital, i motsetning til en nasjonalitetsbundet europeisk protestantisme (se Habermas 2008). Men under de rådende forhold blir denne kapitalen skuslet bort.

En av pavens hovedoppgaver er å verne om kirkens enhet, også ved å skape rom for fruktbart mangfold. Under Benedikt har en markant slagside svekket dette anliggendet: Mens tålmodigheten overfor høyreavvik synes å være ubegrenset, slås det resolutt ned på de minste «liberale» tilbøyeligheter. Dette bekreftes av holdningen til det erketradisjonalistiske, konsekvent skismatiske eller splittende og politisk-ideologisk reaksjonære St. Pius X-Brorskapet (SSPX).⁸ I januar 2009 opphevet paven ekskommunikasjonen av de illegitimt ordinerte SSPX-biskopene, omtrent uten å konsultere andre. Rett etter dette sto en av dem, Richard Williamson, fram som Holocaustfornekter. Informasjon om Williamsons syn på nazismen og øvrige bisarre oppfatninger – som at kvinner bør nektes adgang til høyere utdanning – hadde lenge vært tilgjengelig på nettet. Innbitt motstand mot Vaticanum II har for øvrig alltid vært en

hovedsak på agendaen til SSPX. Ingenting tyder på at denne motstanden er oppgitt. Dersom den fortsatt pågående forsoningsprosessen ikke skulle føre fram, vil det trolig snarere skyldes reservasjoner på SSPX-hold enn innenfor kirkeledelsen.

Jeg vil, som nevnt, ikke påstå at nåværende pave er en antimoderne tradisjonist. Men han formulerer seg hyppig på en måte som vekker jubel i disse kretsene. Selv om han må være klar over dette, gjør han ingenting for å endre det – eller for å framstå som mer samlende. I denne forbindelse viser jeg til Benedikts gjentatte utsagn om «relativismens diktatur», «sekularismens dødsfelle», «dødens kultur» etc. Denne ladede retorikken bidrar effektivt til demonisering av moderniteten. Utfallene mot «relativisme» og «sekularisme» har blitt et hovedanliggende for Ratzinger, noe som kan gi assosiasjoner til bedehusets svovelpredikanter. Her må en lete med lys og lykte for å finne innslag av et «positivt» katolsk menneskesyn. Slik blir det også satt bom for Det andre Vatikankonsils forsøk på å føre en åpen og konstruktiv dialog med den moderne verden. For Benedikt XVI er trekk ved samtiden og dens kultur noe heslig som må balanseres av troens «skjønnhet». Dermed blir grøften mellom kirken og verden stadig dypere. Og det geopolitiske gjennomslaget pavedømmet hadde under Johannes Paul II, har etter hvert blitt radikalt svekket (se Politi 2011).

Hva så med kirkens framtid? Vi befinner oss i en situasjon som preges av 30 år med konservative bispeutnevnelser. Kurien framstår som stadig mer bakstreversk. Og idealene fra Vaticanum II er under sterkt press. Slik lar seg ikke endre i en håndvending. Samtidig finnes det positive trekk. Blant lekfolk er oppslutningen om kritiske grupperinger økende. Til tross for sensuraktige tiltak, makter mange katolske teologer å holde fornyelsens fane høyt. Og selv om bildet ikke er entydig, har flere av de kvinnelige kommunitetene, spesielt i USA, fortsatt sitt virke som moderniseringsagenter – også mens de var gjenstand for en såkalt visitasjon fra Vatikanet som avspeilte sterk mistillit. Dermed er håpet om en ny vår innenfor Den katolske kirke kanskje ikke helt fåfengt.

Noter

- 1 En utfordrende analyse av krisen finnes i Küng (2011).
- 2 Det vises her bl.a. til at Jonas de Geer, mangeårig pressetalsmann for Nationaldemokraterna i Sverige, har tette bånd til det erketradisjonistiske St. Pius X-Brorskapet. I Kroatia er forbindelsene mellom høyre-radikale grupperinger og katolikker fortsatt sterke. Og de to mest ekstreme deltakerne i den pågående republikanske presidentnominasjonskampen, Rick Santorum og Newt Gingrich, er begge medlemmer av Den katolske kirke.
- 3 Til Pius XII's pontifikat, se Cornwell (1999). Her omtales også pavens konkordater med de fleste fascistiske stater, inkludert Tyskland under Hitler, samt hans ekskommunisering av medlemmer av sosialistiske og kommunistiske partier i 1949.
- 4 En selektiv tradisjonsforståelse er sterkt utbredt på konservativt hold og minner om det Eric Hobsbawm kaller «invented tradition». Jfr. Hobsbawm og Ranger (1983).

- 5 Poenget med dette er i og for seg ikke å kanonisere moderniteten, men å korrigere en modernitetskritikk som er både feilslått og bakstrevensk. Se her Schultenover (1993), samt Tjørhom (2010).
- 6 Et konkret eksempel på den konservative dreiningen innenfor norsk katolisismen, finner vi i en uttalelse fra Kommissjonen for rettferdighet og fred før stortingsvalget i 2005 – hvor katolikker ble advart mot å stemme på AP, SV og V, da disse partiene åpnet for kjønnsnøytrale ekteskap. Uttalelsen er datert 23. mai og signert av kommisjonens formann, advokat Håkon Bleken, samt medlemmene Bernt T. Oftestad og Janne Haaland Matlary.
- 7 Det finnes foreløpig få omfattende kritiske analyser av Benedikts pontifikat. Se dog Politi (2011) og en eldre framstilling med hovedvekt på Ratzingers periode i Troskongregasjonen, Häring (2001). I egne bidrag kommer det restriktive synet til uttrykk i pavelige dekretter og taler, samt i personlige skrifter. Men de tre encyklikaene hans inneholder mye verdifullt stoff; jfr. *Deus caritas est* (2005), *Spe salvi* (2007) og *Caritas in veritate* (2009).
- 8 For en kritisk drøfting av SSPX, se Beinert (2009).

Litteratur

- Beinert, W. (utg.) (2009). *Vatikan und Pius-Brüder: Anatomie einer Krise*. Freiburg: Herder.
- Cornwell, J. (1999). *Hitler's Pope: The Secret History of Pius XII*. New York/London: Viking Penguin.
- Habermas, J. (2008). «Die Dialektik der Sekularisierung». *Blätter für deutsche und internationale Politik* (4): 33–46.
- Hobsbawm, E. og Ranger, T. (utg.) (1983): *The Invention of Tradition*. Cambridge: CUP.
- Häring, H. (2001). *Theologie und Ideologie bei Joseph Ratzinger*. Düsseldorf: Patmos.
- Küng, H. (2011). *Ist die Kirche noch zu retten?* München: Piper.
- Politi, M. (2011). *Joseph Ratzinger: Crisi di un Papato*. Roma: Editori Laterza.
- Schultenover, D. (1993). *A View from Rome: On the Eve of the Modernist Crisis*. New York: Fordham University Press.
- Tjørhom, O. (2010). «Mer katolsk enn paven? Antimoderne katolsk konservatisme på frammarsj». *Tidsskrift for Teologi og Kirke* 81 (4): 241–263.
- Tjørhom, O. (2012). «Fornylse i motbakke: Det andre Vatikankonsil 50 år etter». *Kirke og Kultur* 117 (1): 87–102.